

ПОЛЕСРАЖЕНИЕТО КРАЙ ВАРНА. ТРАДИЦИЯ И РЕАЛНОСТ

Трифон Трифонов

Резюме: Този материал е своеобразно резюме на обширна статия отпечатана в алманаха "10 книги за Варна – 2009". В тази статия на повече от петдесет страници са илюстрирани девет схеми на битката край Варна, които ситуираха битката твърдо между брега на езерото и Франгенското плато, но пък я бяха „разхвърляли“ на девет километра в направление изток-запад от морският бряг, до Аерогара - Варна.

Ключови думи: полесражение, карти, схеми, ров, вагенбург.

Този материал е своеобразно резюме на обширна статия отпечатана в алманаха "10 книги за Варна – 2009". В тази статия на повече от петдесет страници са илюстрирани девет схеми на битката край Варна, които ситуираха битката твърдо между брега на езерото и Франгенското плато, но пък я бяха „разхвърляли“ на девет километра в направление изток-запад от морският бряг, до Аерогара - Варна. Като прибавим и английските навигационни карти от 1853 и 1854 година, създадох се условия да мислим, че схемата на сражението в Паркамусей "Владислав Варненчик" е една от най-неточните!

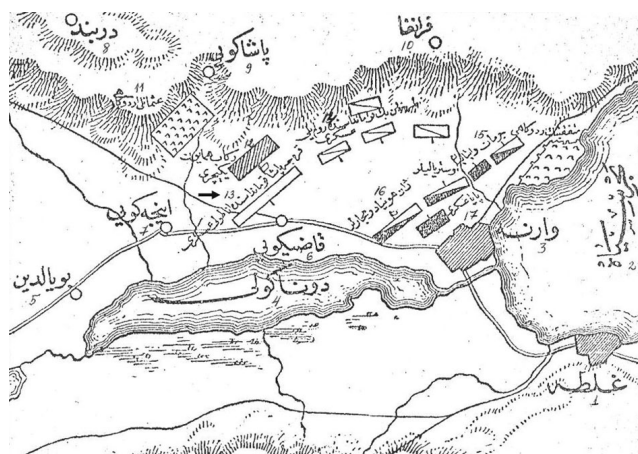
Фиг. 1 Карта на Шкорпил от 1908 г.

В основата и на двата материала е дългогодишно изследване на терена на бойното поле и сравняването му с историческите извори, с въоръжението и тактиката от онези времена, защото теренът край Варна е избран от Хуняди, *supremus capitaneus armorum et dux militae exercitus christianissimae regis Hungariae* [8], съгласно неговия тактически замисъл за воденето на сражението.

Кръстоносната войска потегля от Алакилисе [24,9], сутринта на 8 ноември, от южният бряг на вече несъществуващото Тръстиковско, езеро към Варна. Същата вечер след 18 километров поход, тя се установява на мястото на днешната Аерогара-Варна, на разклона на пътищата към запад и север. [фиг.1] Това дава възможност на Хуняди да отстъпи на север при вероятността неговата войска да бъде притисната в „клещи“ от идващият от запад Мурад II и крепостните гарнизони на Варна и другите крепости в района. Гарнизоните на Варна, Галата и Кастрица обаче, уплашени от съдбата на Шумен, Провадия и Петрич, напускат пазените от тях крепости по море и един час след изгрев слънце [06:42 часа] Варна се предава [9]. Предават се и крепостите Галата и Кастрица, Калиакра и/или Каварна се предават чрез делегация. На тази мисъл навежда съобщението на Бехайм, който казва, че се предават четири крепости,

докато в района на Варна има само три. Преди това Бехайм описва разрушаването на вече изоставената крепост Михалич над село Аксаково. До Каварна и Калиакра не достигат кръстоносни отряди! [9,14,23] Професор Мария Калицин отъждествява погрешно днешните села Църква и Разделна. В скалите, южно от Разделна съществува скална църква, някога изографисана, откъдето идва и наименованието на местността-Ала килисе [Шарената църква-тур.] Подобно е и наименованието на село Църква, Варненска област, на 50 километра североизточно от с.Разделна и на около 35 километра северозападно от град Варна. Кралската войска се установява на лагер между пътят на север, към дн. с. Каменар и Планова дере и Хуняди веднага започва да се готви за битката. Пътят на север, който е стратегически и павиран е преграден с „камъни и снопове храсти” и е построено укрепление от каруци - вагенбург. [12,15] От подножието на отметка 164, където е вагенбурга, на юг-югозапад, до източният бряг на дерето Планова е построена преграда от обозни коли [15, 26], за да не могат турците да обходят левият фланг на кръстоносният боен ред. Мястото на лагера е тясно и част от войската ношува извън него. [9] Вечерта на девети ноември Мурад II се установява на лагер също на кръстопътя, най-тясното място за излизане от долината на Варна, от север ограничено от стръмен рид, а от юг от дълбок дол. Кръстоносците са блокирани в долината на Варна. Турският лагер е укрепен, останки от валове му са наблюдавани от генерал-лейтенант Август Джакомо фон Йохмус, барон Котиньола, немец на турска служба, огледал полсражението на 24 октомври 1847 година. [13] Тези укрепления, неправилно определени от барона като еничарска укрепена позиция, са най-западната бойна

линия, изобразявана в съществуващите схеми на сражението. Те стават и основа за създаването на много погрешни схеми на сражението. Турска карта от 1910 година ситуира турският лагер приблизително на същото място, но определя селището Аджемлер (Аксаково) като Пашакьой (кв. Владислав Варненчик). [фиг.2]

Фиг. 2 Осmano-турска карта от 1910 г.

На 28 ноември 1853 година пред Кралското географско дружество фон Йохмус чете своите ”Бележки от едно пътуване по Балкана или планината Хемус през 1847 година” [13], като за илюстрация на околността на Варна той прилага една скица както той самият се изразява [фиг.3] и в текста си указва точно обектите на нея. Цитираме дословно: ”Могилата или възвишението, маркирано с X, зад тяхното дясно крило най-вероятно е мястото където унгарците са направили техният вагенбург или укрепление от каруци”. [13]

Това е първото конкретно споменаване за разположението на вагенбурга от съвременен изследовател, което съвпада с това на Жан де Ваврен. [12] За активните бойни действия, смъртта на краля както и за цяло цялото сражение от 1444 година, генерал-лейтенант фон Йохмус е отделил всичко петдесет и девет реда!

Фиг. 3 Скица на ген. л-т фон Йохмус, 1853 г.

При сравняването на текст и скица разнобоят е явен, защото между сказката и огледа има седем години. Това обаче, не пречи на генерал - майор Кьолер, който не познава скицата да заяви: "Познанията за битката получават едно истинско обогатяване чрез топографските изследвания на генерал-лейтенант von Jochmus". [16] Генерал - майорът не познава и терена, но въпреки това е считан за един от най-добрите познавачи на сражението. Трябва да кажем и това, че кръстоносната позиция е изобразена от фон Йохмус съгласно с описанието ѝ от участника в битката Андреас де Палацио в неговото писмо да кардинал Лудвик [9]. От описанието на Кьолер от 1882 година, братя Шкорпил и Георги Димитров, учител във Варненската гимназия, създават през 1908 година една невъзможна във военно отношение карта [вж. фиг. 1], а обозът (вагенбург) е на мястото на днешните стари гробища. Малко преди това, обаче Варненското Археологическо Дружество разкопава еничарският ров и се стига до извода, че центъра на турската позиция се намирал северно от двете могили, наречени Мешели, а не както предполага генерал-майор Кьолер, между селата Индже кьой (дн. Тополи) и Аджемлер (дн. Аксаково). Това е отразено в книгата на Шкорпил "Владислав Варненчик 1444–1923". [26]

Фиг. 4 Схема на Шкорпил 1923 г.

Тази схема е една от най - достоверните, като цяло турската позиция е правилно изобразена, но авторите не са могли да се "преборят" с авторитета на фон Йохмус и създават не карта, а схема, невероятна колкото предната карта, част от сражаващите се бият на наклон по-голям от 60°, а вагенбургът е приблизително на същото място [фиг.4].

За чест на авторите там са дадени и картата от 1908 година и новосъздадената схема от 1923 година. Общото което свързва изображенията на битката на фон Йохмус и Варненското Археологическо Дружество е, че място на военният сблъсък е коритото на Планова дере. Речните брегове открай време са предпочитани рубежи за отбрана, но спъват устрема на конните атаки, което е от особена важност за Хуняди, който разчита на стремителни и внезапни контраатаки срещу по-подвижните турски конници. И днес личи, че коритото на Планова дере никога не е било място на сражение. От казаното по-горе можем с голяма точност да определим местото на турският лагер, центъра на турците, вагенбургът и рова на еничарите. Тук трябва да изясним ролята на този ров за

изхода на битката. Той е от описан от Мачей Стрийковски[7] в 1575 година, но някои изследователи[4,14] отричат съществуването му. Такъв вид фортификация е честа практика, не само при еничарите[18], но и в Европа.[2] Цар Калоян при Одрин 1205 година също оборудва бойното поле срещу рицарската конница. В победната прокламация към персите, Мурад II описва еничарска позиция с укрепен тил и „засадата с най-храбрите и благородни мъже”[12]. Де Бонфини пише за два рова[17], а една гравюра от XVI век показва вал в тила на еничарите, с опъната върху него верига[фиг.5]. Този вал е изграден на източният бряг на Баалан дере, описано като ”Баалам дере” на оригинална карта на Паркамусей от 1935 година правена от Шкорпил, а преводът означава ”Дерето което сковаваш (връзва) противника”. Първият ров е с размери 4x2x400 метра, с ескарп на западния си бряг, замаскиран с тръни и храсти. Той е на водоема между Планова и Баалан дере и е незабележим за кръстоносците. Позицията на еничарите има на линията на булевард ”Янош Хуняди” един клинообразен вал повдигащ терена с около два метра[4], на юг от могилите турците имат преграда от коли[17], нещо като вагенбург, а от север брегът е недостъпен за конница.

Като разполагаме с тези няколко обусловени от изворите обекти на полесражението, можем да пристъпим към разполагането на войските. Несъмнено центъра на турският боен ред е еничарската позиция която по фронта е около 200 метра, а в дълбочина 500 метра със замаскираният ров по средата. На дясното крило са анадолците под командването на зетя на султаната-Караджа паша. Пашата е поставен от много изследователи на десният турски фланг, но Анонимният турски автор го поставя в дясно от еничарите, там го поставя

и Иречек[11], той загива в Планова дере[3,23], наблизо са гробът му и тюрбето в негова памет.[6] Дясното турско крило достига до днешният булевард ”Владислав Варненчик”.

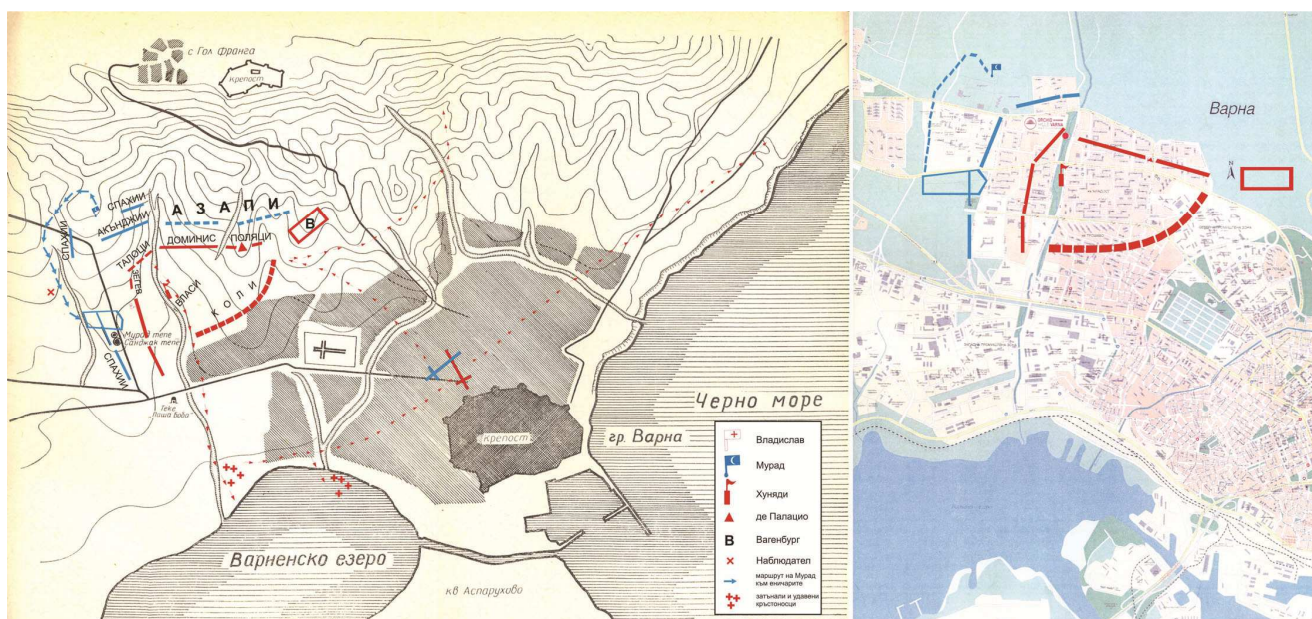
Фиг. 5 Гравюра на еничарската позиция от 16 век

Тъй като в ляво от еничарите има две дерета и хребет между тях, лявото турско крило е изнесено доста на север, в подножието на Франгенското плато, с фронт на юг, в една хубава, наклонена към противника тераса, удобна за конни атаки. Десният фланг на цялото крило е защитаван от отметка 192, а левият от коритото на Планова дере. На тази мисъл ни навежда турската карта от 1910 година [вж.фиг.2], левият край на турската войска достига до дере, което се влива в Черно море и би трябвало да е Франга дере, но от прегледа на всички извори може да се заключи, че сражението се е разиграло на запад от пътя за с.Каменар. От своя страна християнският боен ред продължава още на изток от дерето и завършва на брега на морето с укрепен

лагер без противник насреща му! Това още веднъж сочи, че десният фланг на християнската бойна линия е пазен от някакво укрепление и като „придвижим” цялата схема на шест километра на запад, всичко си идва на мястото - главната бойна линия на турците е стигала до дерето, а тази на християните до гребена с пътя за с.Каменар. След дерето, а то е Планова, теренът не позволява действие на конница и там е позицията на петте хиляди азапи, действащи срещу спомагателната кръстоносна позиция и вагенбурга. На отметка 192 е разположен командният пункт на Мурад II. Тази точка позволява обзор от 270° достъпна е само от северозапад и цялата християнска отбрана е като на длан. *Държим специално да отбележим, че могилата в двора на Музея никога не е била команден пункт на султана! Султанът е стоял на отметка 192!*[12,14,15,17] На запад от нея, вероятно, са стояли в засада спахиите, които удрят разстроеният кръстоносен боен ред във фланг, при отбиването на втората турска атака! След разбиването на двете конни

турски крила, султанът напуска възвишението и се скрива в еничарската позиция. Това раздвижване е възприето като бягство на султана от бойното поле и провокира атаката на краля срещу еничарите.

Разстоянието между двете войски, изобразявано и описвано като 1,5-2 километра, е просто нереално. Полето на битката не е избрано случайно, то пречи на турците да разгънат цялата си конница и спъва атаката ѝ с дерета, ридове между тях и суходолия. [19] Войските са строени на около 300 метра една от друга, за да се избегнат ”безпокоящият огън” на противника, ранените коне стават неуправляеми! Зад бойната линия на кръстоносците до Планова дере има още 200 метра за маневриране! Същинската битка се е състояла на западният бряг на Планова[фиг.6] В центъра стои кралят с два отряда от по 2000 конници, командвани от него и Стефан Батори. Фронтът им се простирал между булевардите ”Цар Освободител” и „Сливница”, на линията на блок № 109 в кв. ”Възраждане”.

Фиг. 6 Схема на битката върху карта на Г. Джингов. Същата схема върху картата на град Варна. Ясно се вижда отклоненото към езерото Франга дере.

В дясно, на старият път към дн.квартал „Владиславово”, с отстъп стоял босненският епископ Рафаел Херцегфон Зегев, пазещ стика между центъра и дясното крило. Тези три отряда са на една тераса. На горната стоят Симон фон Розгон, епископ на Егер, бан Франко Талоци и кардинал Юлиан Чезарини.

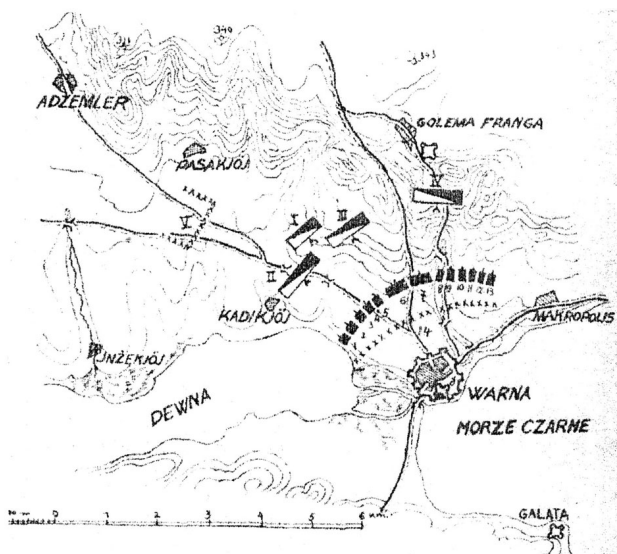
Зад Планова дере, на изток е изградена спомагателна позиция състояща се от отрядите на Ян Доминис, Варадински епископ и поляците на Лешек Бобжицки. Това е заслон, главно да не могат турците да затворят обръча около вагенбурга, ключ към отбраната на християните. Тези два отряда стояли на линията на булевард ”Цар Освободител”. Сред поляците е и Андреас де Палацио, италианец събиращ „Данъка на свети Петър” в Полша, дал обширно, но объркано и на места невярно, описание на битката.

Лявото крило на кръстоносната войска, състоящо се от трансилванци и унгарци е разположено на най-долната тераса, между булеварда ”Сливница”, и стръмния бряг на езерото.[9] Бойното им поле е стеснено от коритата на Планова и Баалан дере, които тук минават близко едно до друго. Краят на християнската бойна линия е на около 900 метра от брега на езерото, стръмнините пазят левия фланг, а бой в блатата, както е изобразено на схемата в Музея, няма! Още генерал фон Йохмус критикува фон Хамер за „боя в блатата”![13] Бойците от това крило са маневрени и равностоен противник на спахиите по бързината. В хода на сражението те са изтласкани в дола, но с помощта на кралските дружини от центъра, разбиват в дълбочина дясното турско крило, убиват Караджа паша, анадолският бейлербей и го вдигат на пиките си.[10] Убити са и много татарски конници[9].

Де Палацио изброява стратегическият резерв на Хуняди, четири хиляди леки влашки конници, веднага след кралските отряди, но той е твърде далеч от тях, гледа ги от високо и е по на север от тях. Власите всъщност са на източният бряг на Планова дере, там, където пътят го пресича![9] По този начин кръстоносният лагер има триъгълна форма, главната бойна линия е дъга с фронт на запад-северозапад, спомагателната е с фронт на север, а ключова точка е вагенбургът, който е на 2900 метра от Варна.

Успоредно на пътя Варна – с. Каменар минава Франгадере, което по него време се влива в Черно море до Аквариума. [вж.фиг.6] Това дере има не особено голям, но много стръмен водосборен район и дълбоко корито със стръмни брегове. До средата на XX век там има изградени два баража, за да спрат удълбаването му. То е отклонено към езерото със зидана, дебела метър стена. При отстъплението на кръстоносците то вече е достатъчно дълбоко и става лобно място на около 3000 човека, стъпкани от своите. [14] Под дулата на оръдията от малокалибрена артилерия на вагенбурга оцелелите с цената на посочените жертви достигат алтернативният път, водещ на север. Той много добре личи на схемата на сражението изготвена от Ян Домбровски през 1922 година.[фиг.7]

Откъде се е появила картата на Бистра Цветкова, основа на схемата в Музея?! Бистра Цветкова използва английска морска карта № 2206 от 1853 година на която пише, че промерите са взети от руска карта, правена през 1829 година.

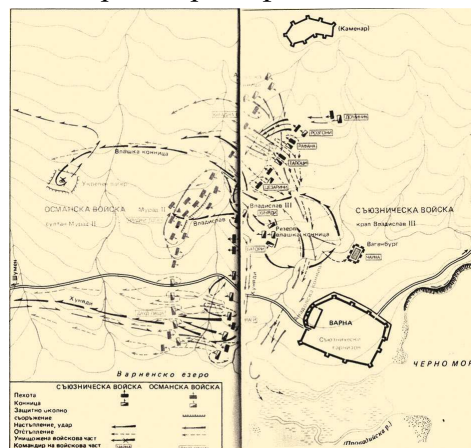

Фиг. 7 Карта на Домбровски от 1922 г.

От руската карта е взет не само контура на старата крепост от преди 1828 година, но и некоригираното течение на Франга дере! Корекцията става около 1830 година, за да не преминава дерето през новата крепостна стена, изнесена на стотици метри на север. Тези два обекта довеждат Бистра Цветкова до една съществена грешка. Устието на Планова дере е закрито от картуша на картата и Цветкова приема устието на дерета до днешната спирка Варна за устие на Планова дере, така битката се измества 1500 метра на изток, в чертите на съвременният град! [фиг. 9] Франга дере, което до 1828 година играе ролята на „кале хендей“-крепостен ров, Цветкова ”влива” произволно в река Варна, оттокът на Варненското езеро. Като османист тя познава турска карта от 1910 година, съобразява се с рова на еничарите и нанася разположението на войските шест километра на запад върху местността и грешката се мултиплицира. Според тази карта кръстоносците отстъпват на юг през един отвесен бряг с височина 26 метра! От своя страна вагенбургът е на източният бряг на Франга дере, където той е абсолютно безполезен! Твърдо ще заявим, че отстъпление на юг изобщо няма, главният

артефакт от това отстъпление, конски череп, е на търпан, див кон. Като добросъвестни учени около 1930 година братя Шкорпил дават черепа на експертиза и се оказва, че черепът принадлежи на кон, живял около 2 500 години преди Христа! [22] Една елементарна диаграма на разстоянията и височините сочи, че не само де Палацио, а изобщо никой от кръстоносците не би могъл да види бягството на юг по пясъчната коса. На това пречи височината на Максуда с нейните 36 метра над морето, а този въпрос е разгледан подробно в друга наша работа! [25] Отстъпление по изградената от пясък, с блата в западния си бряг коса, би било истинско самоубийство, още повече, че оцелелите веднъж попадат в подобен капан като отстъпват на юг, към езерото, в устието на Планова дере.

При четенето на тази лекция имаше устни възражения, че полковник Борис Чолпановне използва схемата на Цветкова, но е достатъчно да се наложат двете схеми една върху друга и приликата лъсва! Нещо повече, той задълбочава нейната грешка с нанасяне на произволен релеф и дерета, с устието на р. Провадийска на морския бряг, със сражение в блатата. Вагенбург е още по-далече, според изричното указание на полковника се намира в днешният квартал „Чайка” на град Варна. [фиг. 8]

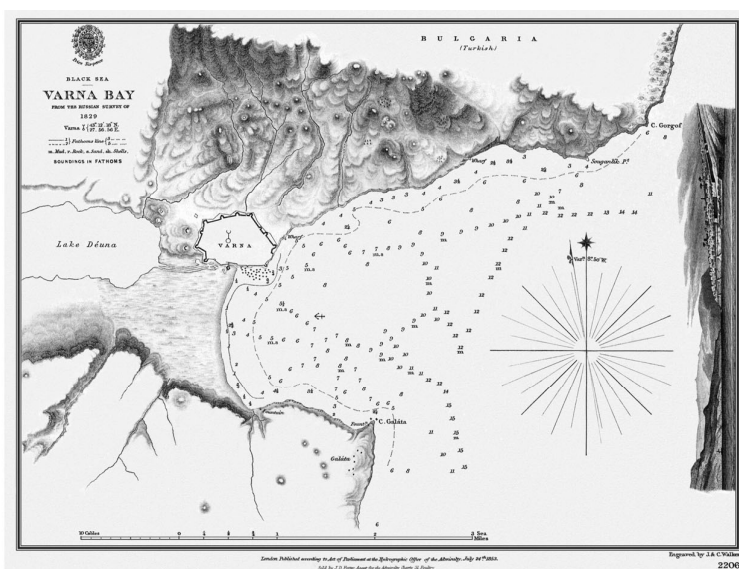
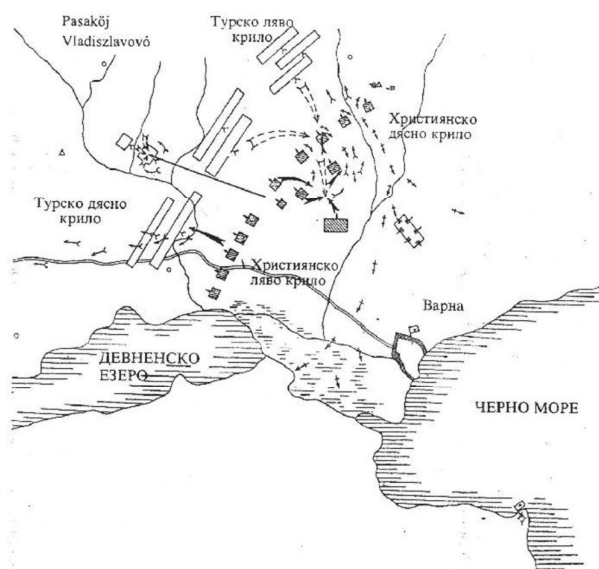

Фиг. 8 Схема на Б. Чолпанов от 1994 г.

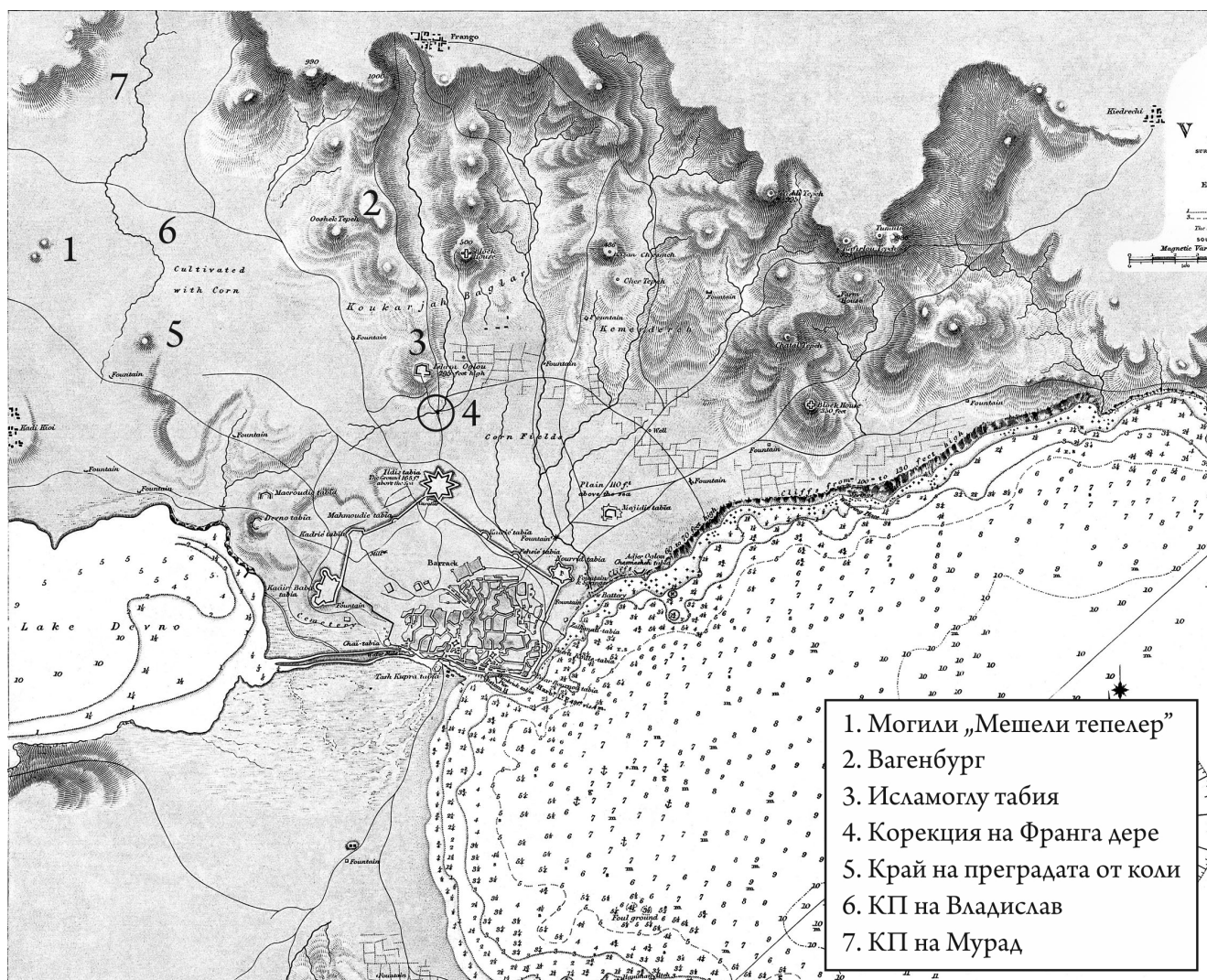
Тук двамата изследователи плащат данък на схемата на сражението от Ян Домбровски от 1922 година, [вж. фиг. 7] а тримата заедно на турската карта от 1910 г. Генерал-лейтенант Август Джакомо фон Йохмус, който има полеви опит в командване на големи войскове съединения, не случайно поставя вагенбургга на пътя, отбелязан на неговата карта като "Пътят към Силистрия". Този път и пътят източно от него още в 1828 година са пазени от батарея на височината между тях. Това са стратегически пътища и затова през 1830 година на техния разклон е

изградена Исламоглу табия.[10] На всяко друго място вагенбургът би бил безполезен.

Само застанали на този път, турците биха могли да отрежат пътя за отстъпление на север! От опита на хуситските войни вагенбургът е възприеман само като защита от конница, затова погрешно изследователите търсят неговото място в равнината! За това способства и неясното описание и наличието на преграда от коли. Същинското бойно поле край Варна се простира от еничарската позиция при могилиите Мешелитепелер, до пътя към с. Каменар.

Фиг. 9 Схема на Б. Цветкова от 1969 г. и английска морска карта №2206 от 1853 г.

Фиг. 10 Част от английска карта №2285 от 1854 г.

ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелов, Д., Б.Чолпанов.Българска военна история през Средновековието(Х-ХV век).С.,БАН,1994.
2. Бенет, М., Дж.Бредбъри, К.Де-Фрай, Й.Дици, Ф.Джестайс. Войны и сражения Средновековья 500-1500.М., Эксмо, 2007.
3. ВАД.Сражението при Варна в 1444.Варна, 1908.
4. ВАРНА 1444-действителност и традиция. Университет "Адам Мицкевич", Познан, 1997. Варна, 2005.
5. ВАРНА 1444. Сборник от изследвания и документи в чест на 525-годишнина от битката край гр.Варна.С., 1969.
6. „VASÁRNAPIUSÁG”, 12 SZÁM.1895, BUDAPEST, MARSZIUS 24, 42ÉVFOLYAM, 180.
7. Грабовски, д-р, Т.Ст.Варна, Полша и Владислав Ягеллонски. В: Полско библиотека, Българо-полско дружество в София, т.8, 1923.
8. Dąbrowski, Jan. Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440-1444). Warszawa, 1922.
9. Де Палацио, Андреас. Писмо за поражението при Варна, изпратено до кардинал Лудвиг. Превод Милко Мирчев. В: ИВАД, кн. XV, 1964
10. ИВАД III, 1909.
11. Иречек, К. Пътувания по България. 1974.
12. Imber, Colin. The Crusade of Varna, 1443-1445. Ashgate, U.K., 2006.
13. Johmus, A. Notes on a journey into the Balkans, or Mount Haemus in 1847. Geographical journal, London, vol. 24, 1854.
14. Коларов, Хр. Два малко известни извора за битката на народите на 10 ноември 1444 г. при Варна. ИНМВ, 1970, VI (XXI).
15. Коларов, Хр. Хрониката на Калимах - важен извор за Варненската битка от 1444 г. ИНМВ, 1973, IX (24), с. 251.

16. Köhler, G. Die Schlacht von Nikopoli und Warna. Breslau, 1882. Библиотека ПМ "Владислав Варненчик", инв. №617/20.12.2006. Превод на Пламен Станчев.
17. ЛИБИ, Т., V.
18. Николь, Д. Яничары., Астрель, 2004.
19. Нешри, Мехмед. Огледало на света. ОФ., С., 1984.
20. Orachev, A. Bulgaria in the European cartographic concepts until XIX century., 2005.
21. Османска история. Истанбул, 1910. План на битката при Варна. Превод от османотурски д-р Николай Панайотов.
22. Петров, Ал. Ранна история и еволюция на домашните животни. С., БАН, 1986.
23. Писание за верските битки на султан Мурад, син на Мехмед хан. Мария Калицин-превод, студия и коментар. С., 1992.
24. 100 години пристанище Варна. Юбилейно издание, 2006.
25. Трифонов, Трифон. Сражението край Варна от 1444 година в светлината на топографията и топонимията на района. В: 10 книги за Варна, 2007., Варна, 2007.
26. Шкорпил, Х. К. Владислав Варненчик 1444-1923., 1923.

За контакти:

О. р. кап. II ранг Трифон Стоянов Трифонов,
e-mail: trich@abv.bg